

Ф. ЕНГЕЛС

УВОД КЪМ БРОШУРАТА „ЗА СОЦИАЛНИЯ ВЪПРОС
В РУСИЯ“*

Следващите редове бяха написани във връзка с една полемика, в която трябваше да вляза с някой си г. Петър Никитич Ткачов. В една статия, посветена на излизащото в Лондон руско списание „Вперед“ („Volksstaat“, бр. 117 и 118 от 1874 г.), се случи да спомена името на този господин съвсем между другото, но по начин, който ми навлече достойния му гняв. Г-н Ткачов незабавно публикува „Отворено писмо до г. Фридрих Енгелс“, Цюрих, 1874, в което казва по мой адрес най-различни странни неща, а след това в противовес на моето крещящо невежество изказва собственото си мнение за положението на нещата и за перспективите на една социална революция в Русия. Както формата, така и съдържанието на това писание носеха обикновения бакунистки печат. Тъй като писмото излезе на немски език, аз сметнах за нужно да отговоря във „Volksstaat“ (виж „Емигрантска литература“, гл. IV и V, „Volksstaat“, бр. 36 и сл. от 1875 г.). В първата част на моя отговор се описваше предимно бакунисткия начин на водене на литературна борба, който се състои просто в това, да се приписват на противника маса явни лъжи. В статията, поместена във „Volksstaat“, бе отредено доста място на тази предимно лична част. Затова аз я пропускам тук и за излизащия по желание на издателството отделен отпечатък оставям само втората част, която е посветена главно на обществените отношения в Русия, както те се формираха след 1861 г. — след така нареченото освобождение на селяните.

* Виж настоящия том, стр. 358—549. *Ред.*

Развоят на събитията в Русия има огромно значение за германската работническа класа. Съществуващата Руска империя представлява последната силна опора на цялата западноевропейска реакция. Това пролича най-ясно през 1848 и 1849 г. Тъй като Германия не успя да предизвика въстание в Полша и да въввлече руския цар във война (както настояваше от самото начало „Neue Rheinische Zeitung“), този цар успя в 1849 г. да потуши унгарската революция, която беше стигнала до вратите на Виена, а през 1850 г. — да устрои във Варшава съд над Австрия, Прусия и малките германски държави и да възстанови стария бундестаг. А преди няколко дни — в началото на май 1875 г. — руският цар, също както преди 25 години, прие от своите васали в Берлин клетва за вярност и доказа, че и днес още е арбитър на Европа. Никаква революция в Западна Европа не може да победи окончателно, докато редом с нея съществува сегашната руска държава. Но Германия е най-близкият ѝ съсед, върху Германия ще се стовари следователно първият удар на армиите на руската реакция. Следователно падането на руския царизъм, унищожението на Руската империя е едно от първите условия за окончателната победа на германския пролетариат.

Но това падане съвсем не трябва да бъде предизвикано отвън, макар една външна война да би могла много да го ускори. Вътре в самата Руска империя съществуват елементи, които мощно работят за нейното разрушаване.

Първият от тези елементи са *поляците*. В резултат на стогодишното потисничество те са изпаднали в такова положение, че трябва или да бъдат революционни, да подкрепят всяко действително революционно въстание на Запада като първа стъпка към освобождението на Полша, или да загинат. И тъкмо сега те са в такова положение, че могат да търсят своите западноевропейски съюзници само в лагера на пролетариата. От сто години насам всички буржоазни партии на Запад непрекъснато ги предават. В Германия буржоазията датира изобщо едва от 1848 г. и оттогава тя непрекъснато е враждебно настроена спрямо поляците. Във Франция Наполеон предаде поляците в 1812 г. и поради тази измяна загуби кампанията, короната и империята; неговия пример последва в 1830 г. и в 1846 г. буржоазното кралство, в 1848 г. — буржоазната република, в Кримската война и в 1863 г. — Втората империя. Всеки изменяше на поляците също тъй подло, както и другите. И днес още радикалните буржоазни републиканци във Франция пълзят пред царя, за да спечелят като награда за ново предателство спрямо Полша един съюз за реванш против Прусия, така както германските имперски буржоа боготворят съшия

цар като покровител на европейския мир, т. е. на трайността на германско-пруските анексии. Поляците не намират искрена и безрезервна поддръжка никъде освен от революционните работници, защото и едните, и другите са еднакво заинтересовани от падането на общия враг и защото освобождението на Полша е равнозначно на това падане.

Но дейността на поляците е териториално ограничена. Тя се ограничава с Полша, Литва и Украйна. Истинското ядро на Руската империя — Великорусия — си остава почти затворено за тази дейност. Четиридесетте милиона великоруси са прекалено голям народ и са имали прекалено своеобразно развитие, за да им се натрапи някакво движение отвън. Но това съвсем не е нужно. Наистина, масата на руския народ, селяните, от векове живурка тъпо от поколение на поколение в един вид извънсторическа законствена и единствената промяна, която е прекъсвала това безжизнено състояние, са били отделни безплодни въстания и нов гнет от страна на дворянството и правителството. На това извънсторическо съществуване сложи край самото руско правителство (1861 г.) със станалото вече неотложно отменяване на крепостното право и с изкупуването на ангарията — мярка, която бе проведена толкова хитро, че води мнозинството както на селяните, така и на дворяните към сигурно разорение. По този начин самите условия, при които е поставен сега руският селянин, го тласкат в движението, което наистина сега едва възниква, но което поради всекидневно влошаващото се положение на селската маса неудържимо ще върви все по-напред и по-напред. Тътнешното недоволство на селяните и сега вече е факт, за който трябва да държат сметка както правителството, така и всички недоволни и опозиционни партии.

Оттук следва, че когато в бъдеще стане дума за Русия, под това ще трябва да се разбира не цялата Руска империя, а изключително Великорусия, т. е. областта, най-западните губернии на която са Псковска и Смоленска, а най-южните — Курска и Воронежка.

Написано от Ф. Енгелс през май 1875 г.

Печата се по текста на брошурата,
сверен с изданието от 1894 г.

Напечатано в брошурата: F. Engels.
„Soziales aus PuBland“. Leipzig, 1875 и в
книгата: F. Engels. „Internationales aus
dem „Volksstaat“ (1871—1875)“. Berlin, 1894

Превод от немски

V

ЗА СОЦИАЛНИЯ ВЪПРОС В РУСИЯ⁴⁵¹

Г-н Ткачов мимоходом съобщава на германските работници, че нямам дори „най-малко понятие“, но, напротив, проявявам само „невежество“ по отношение на Русия и затова се чувствавам принуден да им обясни истинското положение на нещата, и особено причините, поради които тъкмо сега една социална революция в Русия може да бъде извършена лесно и на шега, много по-лесно, отколкото в Западна Европа.

„У нас няма градски пролетариат, това е вярно; но затова пък ние нямаме и буржоазия... Нашите работници ще трябва да водят борба само с *политическата власт: властта на капитала* у нас е още в зародиш. А на вас, уважаеми господине, не ви е неизвестно, че борбата с първата е много по-лесна, отколкото борбата с последната“⁴⁵².

Превратът, към който се стреми съвременният социализъм, се състои, накратко казано, в победата на пролетариата над буржоазията и в създаването на нова организация на обществото чрез премахването на всички класови различия. За тази цел е необходим не само пролетариат, който да извърши този преврат, но и буржоазия, в ръцете на която обществените производителни сили са достигнали такова развитие, при което става възможно окончателното премахване на класовите различия. При диваците и полудиваците често пъти също не съществуват класови различия и през такова състояние е минал всеки народ. Да го възстановяваме не може да ни мине през ума вече затова, защото от това състояние с развитието на обществените производителни сили необходимо възникват класовите различия. Едва на известно,

дори за нашите съвременни условия много високо стъпало на развитие на обществените производителни сили става възможно да се издигне производството на такова равнище, че премахването на класовите различия да може да бъде действителен прогрес, да бъде трайно, без да води до застои или дори до упадък в общественения начин на производство. Но производителните сили достигнаха такава степен на развитие едва в ръцете на буржоазията. Следователно буржоазията и от тази страна е също тъй необходимо предварително условие за социалистическата революция, както и самият пролетариат. Затова човек, способен да твърди, че тази революция може да бъде извършена по-лесно в една страна, която *наистина* няма пролетариат, но *затова пък* няма и буржоазия, доказва само, че трябва първа да учи азбуката на социализма.

И така, за руските работници — а тези работници, както казва самият г. Ткачов, са „земеделци и като такива не са пролетарии, а *собственици*“ — е по-лесно, защото трябва да водят борба не с властта на капитала, а „само с политическата власт“, с руската държава. А тази държава

„изглежда сила само отдалеч... Тя няма никакви корени в икономическия живот на народа; тя не възпява в себе си интересите на каквото и да било съсловие... При вас държавата не е мнима сила. Тя с двата си крака се опира на капитала; тя възпява в себе си“ (!) „известни икономически интереси... При нас работите стоят тъкмо обратно; нашата обществена форма дължи своето съществуване на държавата, която, така да се каже, висн във въздуха, няма нищо общо със съществуващия социален строй и има корените си в миналото, а не в настоящето.“

Няма да се спираме на обърканата представа, че икономическите интереси се нуждаели за своето *възпяване* от държавата, която те самите създават, или на смелото твърдение, че руската „обществена форма“ (към която принадлежи и общинната собственост на селяните) „дължи своето съществуване на държавата“, или на противоречивото твърдение, че същата тази държава „няма нищо общо“ със съществуващия социален строй, който бил нейно творение. Да разгледаме по-добре веднага тази „висяща във въздуха държава“, която не представлява интересите на каквото и да било съсловие.

В Европейска Русия селяните притежават 105 милиона десетини земя, дворяните (както аз наричам тук за краткост едрите земевладелци) 100 милиона десетини, от които близо половината принадлежат на 15 000 дворяни, които следователно притежават средно по 3 300 десетини. И така земята на селяните е много малко повече от дворянската земя. Както виждате, дворяните не

са ни най-малко заинтересовани от съществуването на руската държава, която им гарантира владението на половината страна! По-нататък. Селяните плащат за своята половина годишно 195 милиона рубли поземлен данък, дворяните — 13 милиона! Дворянските земи са средно два пъти по-плодородни от селските, тъй като при разпределението на земята, което стана във връзка с изкупуването на ангарията, държавата отне от селяните и предаде на дворяните не само най-голямата, но и най-добрата част от земята, при което селяните бяха принудени да платят за тази най-лоша земя на дворяните цената на най-добрата.* И руското дворянство съвсем не е заинтересовано от съществуването на руската държава!

Селяните — в своята маса — изпаднаха в резултат на изкупуването в крайно бедствено, съвършено непоносимо положение. Не само им бе иззета най-голямата и най-добрата част от тяхната земя, така че дори в най-плодородните области на империята селските участъци — за руските земеделски условия — са прекалено малки, за да могат да изхранят своите собственици. Не само им определиха за тази земя прекомерна цена, която им авансира държавата и която те трябва сега постепенно да изплащат на държавата заедно с лихвите. Не само им стовариха почти цялото бреме на поземления данък, докато дворянството почти напълно е освободено от него, така че само този данък поглъща с излишък цялата стойност на рентата от селската земя, а всички други плащания, които селянинът трябва да прави и за които ще говорим по-долу, са преки приспадания от онази част от неговия доход, която представлява работната му заплата. Нещо повече. Към поземления данък, към платжите и лихвите по авансираната от държавата сума след въвеждането на местното управление се прибавиха още губернкските и околийските данъци. Най-съществената последица на тази „реформа“ беше ново обременяване на селяните с данъци. Държавата запази напълно своите доходи, но стовари значителна част от разходите върху губернкните и околийските, които въведоха за тяхното покриване нови данъци, а в Русия е правило висшите съсловия да са почти освободени от данъци, а селянинът да плаща почти всичко.

Такова положение е добре дошло за лихваря, а той никъде не липсва при почти безпримерната способност на русите към търговия в нейните низши форми, към използване на благоприят-

* Изключение представлява само Полша, където правителството искаше да разори враждебното му дворянство и да спечели на своя страна селяните. (Бележка към текста, публикуван във вестник „Volksstaat“; в изданията от 1875 и 1894 г. тази бележка липсва.)

ните обстоятелства и към неразривно свързаното с него мошеничество: не напразно още Петър I казваше, че един русин ще се справи с трима евреи. Щом наближи времето за събиране на данъците, идва лихварят, кулакът — често пъти някой богат селянин от същата община — и предлага своите налични пари. Селянинът има нужда от пари на всяка цена и е принуден да приеме условията на лихваря, без да роптае. По този начин той само затъва още по-дълбоко, нуждае се все повече и повече от налични пари. По време на жътвата идва търговецът на жито; нуждата от пари кара селянина да продаде част от житото, необходимо за изхранване на собственото му семейство. Търговецът на жито разпространява лъжливи слухове, които намаляват цените, плаща ниска цена, а и нея понякога отчасти с най-различни стоки с надуты цени, защото и системата на заплащане със стоки в Русия е много развита. Следователно големият руски износ на зърнени храни се основава непосредствено върху гладуването на селското население. — Друг начин на експлоатиране на селяните е следният: някой спекулант наема от правителството за продължителен срок държавна земя, обработва я сам, докато тя дава добра реколта без наторяване; след това я разделя на парцели и дава изтощената земя под наем срещу висока аренда на съседните селяни, които не могат да преживяват със своята земя. Ако по-горе видяхме английската система на заплащане със стоки, тук ние имаме точно копие на ирландските *middlemen**. С една дума, няма друга страна, в която при цялата първична самобитност на буржоазното общество да е толкова развит капиталистическият паразитизъм, както именно в Русия, където цялата страна, цялата маса на народа е покрита и уплетена от неговите мрежи. И всички тези паразити, които живеят на гърба на селяните, не били ни най-малко заинтересовани от съществуването на руската държава, чиито закони и съдилища охраняват техните ловки и изгодни мошеничества!

Едрата буржоазия в Петербург, Москва и Одеса, която през последните десет години, особено благодарение на строежа на железопътни линии, се разви с нечувана бързина и бе засегната най-остро от последната криза, всички тези износители на зърнени храни, коноп, лен и сланина, всички сделки на които изцяло се градят върху мизерията на селяните, цялата руска едра промишленост, която съществува само благодарение на октроираниите ѝ от държавата покровителствени мита — всички тези влиятелни и бързо растящи елементи на населението съвсем не били

* — посредници. Ред.

заинтересовани от съществуването на руската държава? Да не говорим за безбройната армия от чиновници, която наводнява и краде Русия и образува тук истинско съсловие. И когато след всичко това г. Ткачов ни уверява, че руската държава „няма никакви корени в икономическия живот на народа, не възплъщава в себе си интересите на каквото и да било съсловие“, че тя „виси във въздуха“, почва да ни се струва, че не руската държава, а по-скоро самият г. Ткачов виси във въздуха.

Че положението на руските селяни след освобождението от крепостна зависимост стана непоносимо и повече неудържимо, че вече по тази причина в Русия наблюдава революция — това е ясно. Въпросът е само какъв може да бъде, какъв ще бъде резултатът от тази революция? Г-н Ткачов казва, че тя ще бъде социална революция. Това е чиста тавтология. Всяка действителна революция е социална революция, защото довежда до господство нова класа и ѝ дава възможност да преустрои обществото по свой образ и подобие. Но г. Ткачов иска да каже, че революцията ще бъде социалистическа, че тя ще въведе в Русия обществената форма, към която се стреми западноевропейският социализъм, преди още ние да сме я достигнали на Запад, и то при такова състояние на обществото, когато пролетариатът и буржоазията се срещат засега още спорадично и на ниско стъпало на развитие! И това било възможно, защото русите били, така да се каже, избраният народ на социализма и притежавали артела и общинната собственост върху земята!

Артелът, за който г. Ткачов споменава само бегло, но на който ние тук ще се спрем, тъй като още от времето на Херцен някои руси му приписват тайнствена роля, е широко разпространена в Русия форма на сдружение, най-простата форма на свободна кооперация, каквато се наблюдава у ловджийските племена през време на лов. По название и по същество тя е не от славянски, а от татарски произход. И двете се срещат у киргизите, якутите и т. н., от една страна, и у саамите, ненците и други фински народи — от друга*. Затова артелът се развива в Русия първоначално не на югозапад, а на север и изток, в местата на допир с фините и татарите. Суровият климат изисква разнообразна промишлена дейност, а недостатъчното развитие на градовете и липсата на капитал се компенсират най-вече с тази форма на кооперация. — Един от най-важните отличителни признаци на артела, солидарната отговорност на неговите членове един за

* За артела виж между другото „Sbornik materialow ob Arteljach v Rossiji“ („Сборник от материали за артелите в Русия“), свитък 1. С.-Петербург, 1873 г.

друг пред трети лица, почива първоначално върху връзките на кръвно родство, както взаимното поръчителство у древните германци, кръвната мъст и т. н. — Впрочем, думата артел се употребява в Русия не само за всякакъв вид съвместна дейност, но и за всички общи учреждения*.

В работническите артели винаги се избира началник (*starosta*, старейшина), който изпълнява функциите на касиер, счетоводител и т. н., според нуждата и на управител, и получава специална заплата. Подобни артели възникват:

1) за временни предприятия, след завършването на които те се разпадат;

2) за членовете на една и съща професия, например носачи и т. н.;

3) за същински промишлени, постоянни предприятия.

Те се учредяват с договор, подписван от всички членове. Но ако тези членове не могат да съберат необходимия капитал, което често се случва, например в производството на сирене и в риболовството (за купуване на мрежи, лодки и т. н.), артелът попада в лапите на лихваря, който авансира липсващата сума срещу високи лихви и от този момент слага в джоба си по-голямата част от трудовия доход. Но още по-отвратително биват експлоатирани ония артели, които се наемат общо при някой предприемач като наемни работници. Те сами управляват своята промишлена дейност и по този начин спестяват на капиталиста разходите за надзор. Последният им дава под наем бордеи за жилища и им отпуска на кредит хранителни продукти, при което отново се развива най-отвратителната система на заплащане със стоки. Така е с дърварите и катранджиите в Архангелска губерния, с много предприятия в Сибир и т. н. (сравни Flerowsky. „*Položenie rabočago klassa v Rossiji*“⁴. Флеровски. „Положението на работническата класа в Русия“, С.-Петербург, (1869)⁴⁵³. Следователно артелът представлява тук средство, което съществено улеснява експлоатацията на наемните работници от капиталиста. От друга страна обаче, има и артели, които сами ангажират наемни работници, които не са членове на сдружението.

И така, артелът е самобитно и затова още много неразвито кооперативно дружество и като такова съвсем не е изключително руско или дори славянско. Подобни дружества се образуват навсякъде, където има нужда от тях: в Швейцария — в млекарството, в Англия — в риболова, където те са дори много разнообразни.

* По-нататък следва фразата: „Борсата е също артел“, изпусната от Енгелс в изданието от 1894 г. *Ред.*

Силезийските изкопчии (германци, а не поляци), които построиха през 40-те години толкова германски железопътни линии, бяха организирани в истински артели. Преобладаването на тази форма в Русия доказва наистина, че в руския народ съществува силен стремеж към сдружения, но още далеч не доказва, че той е способен с помощта на този стремеж да прескочи направо от артела в социалистическия обществен строй. За тази цел е необходимо преди всичко самият артел да стане способен за развитие, да отхвърли самотнитната форма, в която той, както видяхме, служи повече на капитала, отколкото на работниците, и да се издигне *поне* до равнището на западноевропейските кооперативни дружества. Но ако можем да повярваме веднъж на г. Ткачов (което след всичко казано досега несъмнено е повече от рисковано), това няма да стане много скоро. Напротив, с извънредно характерно за неговото гледище високомерие той ни уверява:

„Що се отнася до кооперативните и кредитните дружества по германски“ (!) „образец, които от неотдавна изкуствено се насаждат в Русия, те бяха приети от повечето наши работници най-равнодушно и почти навсякъде претърпяха фиаско.“

Съвременното кооперативно дружество поне доказва, че може самостоятелно да ръководи с изгода големи промишлени предприятия (предачни и тъкачни в Ланкашир). Артелът досега е не само неспособен за това, но и дори неизбежно ще загине при сблъскването с едрата промишленост, ако не се развие по-натък.

Общинната собственост на руските селяни бе открита в 1845 г. от пруския правителствен съветник Хакстхаузен и разтръбена пред целия свят като нещо съвсем изумително, макар че в своето вестфалско отечество Хакстхаузен можеше да намери още достатъчно остатъци от нея, а като правителствен чиновник дори беше длъжен да ги знае съвсем точно⁴⁵⁴. Херцен, сам руски помешчик, узна за пръв път от Хакстхаузен, че неговите селяни са притежавали земята съвместно, и взе от това повод, за да представи руските селяни като истинските носители на социализма, като родени комунисти, в противоположност на работниците от остаряващия, загиващия европейски Запад, които само изкуствено и с мъка трябвало да стигнат до социализма. От Херцен това стигна до Бакунин, а от Бакунин — до г. Ткачов. Да чуем последния.

„Нашият народ... в голямото си мнозинство... е проникнат от принципите на общинното владение; той, ако може така да се изразим, е комунист по инстинкт, по традиция. Идеята за колективна собственост се е сраснала с

целия мироглед на руския народ толкова здраво“ (ние скоро ще видим колко широк е светът на руския селянин), „че сега, когато правителството почва да разбира, че тази идея е несъвместима с принципите на „благоустроеното“ общество и в името на тези принципи иска да вътълпи в народното съзнание и да внедри в народния живот идеята за частната собственост, то може да постигне това само с помощта на щика и кнута. От това става ясно, че въпреки своето невежество нашият народ стои много по-близо до социализма от народите на Западна Европа, макар те да са по-образовани от него.“

В действителност общинната собственост върху земята е институция, която ние намираме на ниско стъпало на развитие у всички индоевропейски народи от Индия до Ирландия и дори у развиващите се под индийско влияние малайци, например на остров Ява. Още в 1608 г. съществуващата по право общинна собственост върху земята в новозабоюваната Северна Ирландия послужи на англичаните като предлог да обявят земята за безстопанствена и като такава да я конфискуват в полза на короната. В Индия и до днес съществуват цяла редица форми на общинна собственост. В Германия тя бе общо явление; срещашите се още тук-там общинни земи са остатък от нея; често, особено в планините, се срещат още по-ясни следи от нея: периодични разделения на общинната земя и т. н. По-точни указания и подробности за древногерманското общинно земевладение могат да се намерят в редица съчинения на *Маурер*, които са класически по този въпрос⁴⁵⁵. В Западна Европа, включително Полша и Малорусия, тази общинна собственост се превърна на известно стъпало на общественото развитие в окови, в пречка за селскостопанското производство и беше постепенно премахната. Напротив, във Великорусия (т. е. същинска Русия) тя се е запазила и досега, доказвайки по този начин преди всичко, че селскостопанското производство и съответстващите му селски обществени отношения се намират тук още на много ниско стъпало, както е и в действителност. Руският селянин живее и действа само в своята община; целият останал свят съществува за него само дотолкова, доколкото се намесва в работите на неговата община. Това е толкова вярно, че на руски език една и съща дума *мир* означава, от една страна, „свят“, а от друга — „селска община“. *Ves'mir*, целият свят означава на езика на селянина събрание на членовете на общината. Следователно, ако г. Ткачов говори за „мирогледа“ на руския селянин, той явно погрешно е превел руската дума *мир*. Подобна пълна изолация на отделните общини една от друга, която наистина създава в цялата страна еднакви, но далеч не общи интереси, е естествената основа за *източния деспотизъм*; и от Индия до Русия, навсякъде, където е преобладавала, тази обществена форма винаги го е пораждала, винаги е намирала

своето допълнение в него. Не само руската държава изобщо, но и дори нейната специфична форма, царският деспотизъм, съвсем не виси във въздуха, а е необходим и логичен продукт на руските обществени отношения, с които той, по думите на г. Ткачов, „няма нищо общо“! — По-нататъшното развитие на Русия в *буржоазно* направление постепенно би унищожило и тук общинната собственост без всякаква намеса на „щиковете и кнута“ на руското правителство. И това толкова повече, защото селяните в Русия не обработват общинната земя съвместно, за да делят само продуктите, както е още в някои области на Индия. Напротив, в Русия земята се разпределя периодично между отделните глави на семейства и всеки обработва своя дял за себе си. Това създава възможност за много голямо неравенство в благосъстоянието на отделните членове на общината и такова неравенство действително съществува. Почти навсякъде сред членовете на общината има няколко богати селяни, понякога милионери, които се занимават с лихварство и смучат селската маса. Никой не знае това по-добре от г. Ткачов. Докато уверява германските работници, че само кнутът и щикът можели да избият „идеята за колективната собственост“ от главата на руския селянин, този комунист по инстинкт и по традиция, в своята руска брошура, на стр. 15, той разказва: „Сред селяните се създава класа от *лихвари* (kulakov), *изкупвачи* и *арендатори* на селските и помешчицкските земи — селска аристокрация.“

Това са същият вид кръвопийци, за които писахме по-горе.

Най-силен удар на общинната собственост нанесе пак изкупуването на ангарията. Помешчикът получи най-голямата и най-добрата част от земята; за селяните остана едва достатъчно, а често и недостатъчно, за да преживеят. При това горите бяха дадени на помешчиците; селянинът е принуден сега да купува дървата и дървения материал за работа и строеж, които по-рано можеше да взема безплатно. По този начин селянинът няма сега нищо освен къщата си и голо парче земя, без средства да го обработва и обикновено земята е недостатъчна, за да изхрани него и семейството му от една реколта до друга. При тези условия и под тежестта на данъците и лихварството общинната собственост върху земята престава да бъде благодеяние, тя се превръща в окови. Селяните често бягат от общината със или без семействата си, зарязват земята си и изкарват препитанието си като странствуващи работници*.

* За положението на селяните виж между другото официалния отчет на правителствената селскостопанска комисия (1873 г.), освен това — *Скалдич*, „W Zacholusti i w Stolice“ („В далечната провинция и в столицата“. С.-Петербург, 1870 г.). Авторът на последното съчинение е умерен консерватор.

Както виждате, общинната собственост в Русия отдавна вече е преживяла периода на своя разцвет и по всичко изглежда върви към своето разложение. При все това безспорно съществува възможност тази обществена форма да бъде превърната в по-висша, ако се запази, докато узреят условията за тази цел, и ако се окаже способна за развитие в смисъл селяните да не обработват вече земята отделно, а съвместно*; да бъде превърната в по-висша форма, без руските селяни да трябва да преминат през междинния стадий на буржоазната парцелна собственост. Но това може да стане само ако в Западна Европа още преди окончателното разпадане на общинната собственост бъде извършена победоносна пролетарска революция, която ще създаде за руския селянин предварителните условия за това превръщане — по-специално ще му даде материалните средства, които ще му бъдат нужни, за да извърши по необходимост свързания с това преврат в цялата си земеделска система. Следователно г. Ткачов изтърсква чиста глупост, като казва, че руските селяни, макар и да са „собственици“, стоят „по-близо до социализма“, отколкото непритежаващите собственост работници на Западна Европа. Тъкмо обратното. Ако нещо може все още да спаси руската общинна собственост и да ѝ даде възможност да се превърне в нова, действително жизнеспособна форма, това е една пролетарска революция в Западна Европа.

Също тъй лесно, както с икономическата революция, г. Ткачов се справя и с политическата. Руският народ, разказва той, „непрестанно протестира“ против робството под формата на „религиозни секти... отказ да се плащат данъците... разбойнически шайки (германските работници могат да се поздравят, че Шиндерханес се оказва бащата на германската социалдемокрация), палежи... бунтове... и затова руският народ може да бъде наречен революционер по инстинкт“. Всичко това убеждава г. Ткачов, че „е необходимо само да се пробуди едновременно на няколко места натрупаното чувство на озлобление и недоволство, което... винаги кипи в гърдите на нашия народ“. Тогава „обединението на революционните сили ще бъде осъществено *вече от само себе си*, а борбата... ще трябва да завърши благоприятно за делото на народа. Практическата необходимост, инстинктът за самосъхранение“ ще създадат вече от само себе си „здрава и неразривна връзка между протестиращите общини“.

* В Полша, особено в Гродненска губерния, където в резултат на въстанието от 1863 г. повечето помешници са разорени, селяните сега често купуват или наемат дворянски имения и ги обработват съвместно и в *общ интерес*. А тези селяни от векове нямат вече общинна собственост, и при това не са великоруси, а поляци, литовци и белоруси.

По-лека и приятна революция не можем и да си представим. Вдигне се въстание едновременно на три-четири места, и „революционерът по инстинкт“, „практическата необходимост“, „инстинктът за самосъхранение“ ще направят всичко останало „вече от само себе си“. Човек просто не може да разбере защо при такава невероятна леснота революцията отдавна вече не е извършена, народът не е освободен и Русия не е превърната в образцова социалистическа страна.

В действителност работата стои съвсем другояче. Руският народ, този „революционер по инстинкт“, е вдигал наистина безброй разпокъсани селски въстания против *дворянството* и против отделни чиновници, но *против царя* — *никога*, освен в ония случаи, когато начело на народа е заставал *самозванец* и е претендирал за трона. Последното голямо селско въстание при Екатерина II бе възможно само защото Емелян Пугачов се представяше за нейния мъж, Петър III, който не бил убит от жена си, а само лишен от трона и хвърлен в затвора, от който избягал. Напротив, царят е земният бог на руския селянин; *Vog vysok, Car daljok*, бог високо, цар далеко, провиква се той в своето отчаяние. Че масата на селското население, особено от времето на изкупуването на ангарията, е поставена в положение, което все повече и повече я тласка на борба с правителството и царя — това не подлежи на никакво съмнение; но нека г. Ткачов разказва на някой друг приказката за „революционера по инстинкт“.

Но *дори* масата на руските селяни да е толкова революционна по инстинкт; *дори* да си представим, че революции могат да се правят по поръчка като парче шарена басма или самовар — дори тогава, питам аз, позволено ли е на един човек на повече от дванадесет години да има такава свръхдетинска представа за хода на революцията, каквато виждаме тук? И като 'си помисли само човек, че това е написано вече след блестящия провал на първата извършена по този бакунистки образец революция — испанската революция от 1873 г. Там също въстанието бе започнато едновременно на няколко места. Там също разчитаха, че практическата необходимост, инстинктът за самосъхранение вече от само себе си ще създадат здрава и неразривна връзка между протестиращите общини. А какво излезе? Всяка община, всеки град захищаваше само себе си, за взаимна поддръжка не ставаше и дума и Павиа, разполагайки само с 3000 войници, за две седмици покори последователно всички градове и сложи край на цялото това анархистко величие (виж моята статия „Бакунистите на работа“*, в която това е описано подробно).

* Виж настоящия том, стр. 459—475. *Ред.*

Няма съмнение, че Русия се намира в навечерието на революция. Финансите ѝ са разстроени до крайна степен. Данъчната преса отказва да работи, лихвите по старите държавни дългове се плащат с нови заеми, а всеки нов заем се натъква на все по-големи затруднения; само под предлог за строеж на железници могат още да се получат пари! Администрацията отдавна е покварена до мозъка на костите; чиновниците живеят повече от кражби, подкупи и изнудвания, отколкото от заплатите си. Цялото селскостопанско производство — най-важното в Русия — е доведено до пълно безредие с изкупуването от 1861 г.; едрото земевладение не разполага с достатъчно работна сила, селяните нямат достатъчно земя, те са смазани от данъците, обрани от лихварите; селскостопанското производство намалява от година на година. Всичко това се крепи с мъка и само външно чрез един азиатски деспотизъм, за чийто произвол ние на Запад не можем да имаме и най-слаба представа, деспотизъм, който не само от ден на ден влиза във все по-крещящо противоречие с възгледите на просветените класи, особено с възгледите на бързо растящата столична буржоазия, но и сам се е объркал при сегашния си носител, който прави днес отстъпки на либерализма, за да ги оттегли утре уплашен, и който по този начин сам все повече и повече подкопава всяко доверие към себе си. При това сред съсредоточените в столицата по-просветени слоеве на нацията укрепва съзнанието, че това положение е неудържимо, че предстои преврат, но и илюзията, че този преврат може да бъде насочен в спокойно конституционно русло. Тук са събрани всички условия за революция, революция, която ще бъде започната от висшите класи на столицата, може би дори от самото правителство, ще бъде продължена от селяните и бързо изкарана извън рамките на първата конституционна фаза; революция, която ще има огромно значение за цяла Европа вече затова, защото с един удар ще унищожи последния, досега незасегнат резерв на целокупната европейска реакция. Тази революция несъмнено приближава. Само две събития биха могли да ѝ отложат задълго: една успешна война против Турция или Австрия, за която са нужни пари и сигурни съюзници, или пък . . . преждевременен опит за въстание, който отново ще хвърли имотните класи в обятията на правителството.

- ⁴⁵¹ Петата статия на Енгелс от серията «Емигрантска литература», непечатана във «Volksstaat», броеве 43, 44 и 45 от 16, 18 и 21 април 1875 г., била издадена в отделна брошура в Лайпциг в 1875 г. под заглавие «Soziales aus Rußland» («За социалния въпрос в Русия»). Към тази брошура Енгелс написал през май 1875 г. малък увод (виж настоящия том, стр. 566—568).
- Първият превод на брошурата на Енгелс «Soziales aus Rußland» бил направен от В. Засулич: «Фридрих Енгелс о России». Женева, 1894 г.; след това произведението на Енгелс било преиздавано няколко пъти в Русия под различни заглавия. — 538.
- ⁴⁵² Тук и по-долу Енгелс цитира брошурата на Ткачов «Offener Brief an Herrn Friedrich Engels». — 538.
- ⁴⁵³ Маркс прочел книгата на Флеровски скоро след нейното излизане в 1869 г. В писмо до членовете на комитета на Руската секция на Интернационала от 24 март 1870 г. Маркс е дал висока оценка (виж настоящото издание, т. 16, стр. 427—428). Малко по-късно книгата била прочетена от Енгелс. — 543.
- ⁴⁵⁴ Енгелс има предвид книгата на Хакстхаузен «Studien über die innern Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländliche Einrichtungen Rußlands» («Изследвания на вътрешните отношения на народния живот и особено на селските учреждения в Русия»), излязла в 3 части през 1847—1852 г. в ХанOVER и Берлин. — 544.
- ⁴⁵⁵ Става дума за следните трудове на Маурер: «Geschichte der Markenverfassung in Deutschland». Erlangen, 1856 («История на марковото устройство в Германия». Ерланген, 1856), «Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland». Bd. I—4, Erlangen, 1862—1863 («История на феодалните стопанства, селските стопанства и подворното устройство в Германия». Томове I—4, Ерланген, 1862—1863), «Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland» Bd. I—II, Erlangen, 1865—1866 («История на селското устройство в Германия». Томове I—II, Ерланген, 1865—1866). — 545.
- ⁴⁵⁶ «Разкритията относно кьолнския процес на комунистите» — боеви памфлет, в който К. Маркс заклеймява подлите методи, с които пруската полицейска държава си служела в борбата против комунистическото и работническото движение, бил написан в края на октомври — началото на ноември 1852 г. (виж настоящото издание, т. 8, стр. 423—491). Първото издание излязло през януари 1853 г. в Базел (Швейцария), но почти целият тираж (2 000 екземпляра) бил конфискуван от полицията при опита да бъде прехвърлен в Германия. В Америка това произведение се печатало първоначално на части в демократичния бостонски вестник «Neue-England Zeitung» («Вестник на Нова Англия»), а в края на април 1853 г. излязло в отделна брошура в издателството на същия вестник. Това американско издание също не могло да бъде разпространено в Германия. В 1874 г. «Разкритията относно кьолнския процес на комунистите» били изцяло препечатани в тринадесет броя на вестник «Volksstaat» от 28 октомври до 18 декември. За разлика от изданията от 1853 г., излезли анонимно, сега било посочено авторството на Маркс. Подготвяйки едновременно и отделно издание на 29 октомври 1874 г., Либкнехт се обърнал към Маркс с молба да напише предговор към него. На 8 януари 1875 г. Маркс написал настоящия «Послеслов», който отначало бил публикуван в бр. 10 на «Volksstaat» от 27 януари 1875 г., а по-късно влязъл във второто издание на произведението: К. Marx «Enthüllungen über den Kommunisten-Prozess zu Köln». Leipzig, 1875. — 550.